

Гуманітарні аспекти соціально-економічних процесів

УДК 331.101.38:001-053.81:34

АКТИВІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ольга Риндзак

Інститут регіональних досліджень НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна, irr@mail.lviv.ua

Проаналізовано та систематизовано чинні нормативно-правові акти, що регулюють наукову діяльність загалом і молоді зокрема. Представлено графічну модель нормативно-правового регулювання наукової діяльності молоді. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази розвитку науки.

Ключові слова: молодь, наукова діяльність, нормативно-правове регулювання, ювенальне законодавство.

Необхідність інтелектуального забезпечення інноваційної моделі України як наукового супроводу формування її нової інформаційної економіки робить проблему активізації людських ресурсів в освітній та науково-технічній сферах, у всіх життєвих циклах суспільних новацій однією з першочергових. Зокрема, велике значення для розвитку науки й успішного перебігу інноваційних процесів має залучення молоді до наукової діяльності та створення сприятливих умов для безперервного збагачення й реалізації її інтелектуального, творчого потенціалу.

На наш погляд, про особливу роль молоді в розвитку науки, інноваційних процесах, ефективній роботі творчого наукового колективу засвідчують такі її ознаки:

- молодь – основне джерело відтворення кадрів для наукової сфери, до того ж, вона підтримує сприятливий емоційний тонус у науковому колективі, здатна активізувати творчий процес;
- для періоду молодості характерний дух творчості, пошуку, новаторських ідей, своєрідної авантюристичності, тому саме молодий спеціаліст здатний рішуче "увірватися" в невідомі сфери, він вишукує нетрадиційні підходи до розв'язання наукових проблем, нестандартно застосовує апробовані методи досліджень та створює нові.

Проблему молоді в науці, попри її актуальність, перманентне зацікавлення нею, опрацьовано недостатньо, є тільки фрагментарні поодинокі дослідження. Зокрема, найменше вивчено законодавче забезпечення активізації наукової діяльності молоді. Тому мета статті –

проаналізувати й систематизувати чинні нормативно-правові акти, що регулюють наукову діяльність молоді, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази розвитку науки.

Щоб комплексно дослідити проблему нормативно-правового механізму стимулювання наукової діяльності молоді, вважаємо за доцільне розглянути три основні блоки нормативних документів:

- 1) загальне ювенальне законодавство;
- 2) законодавство про освіту і науку;
- 3) систему певних нормативно-правових актів, які безпосередньо спрямовані на активізацію наукової діяльності молоді.

До *першої групи* належить система законодавчих актів, нормативів, які регулюють життєдіяльність молоді загалом. Формування ювенального законодавства в незалежній Україні почалося з прийняттям Верховною Радою України декларації "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" (від 15.12.1992 р.). У цьому документі зазначено про пріоритет державної молодіжної політики в діяльності держави, сформульовано головні її завдання, принципи здійснення, механізми формування та реалізації. Також було названо вік громадян України, на яких поширюється державна молодіжна політика. Спочатку він обмежувався 15-28 роками, а 1999 р. Верховна Рада зменшила нижню межу до 14 років.

Згідно з Декларацією, головні напрями державної молодіжної політики в Україні такі [1, с. 166]:

- розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки;
- забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства;
- створення умов для оволодіння духовними і культурними цінностями українського народу та для безпосередньої участі молодих людей у їхньому відродженні і розвитку, в охороні та відтворенні навколишнього природного середовища;
- формування в молоді національної гордості, патріотизму, готовності захищати суверенітет України;
- охорона здоров'я молоді, формування в неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку, вживання інших заходів, які забезпечували б здоровий генофонд народу України.

Декларація стала основою для подальшого розвитку державної молодіжної політики. 5 лютого 1993 року Верховна Рада України ухвалила Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", яким визначено загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді. У цьому документі вперше в українському

законодавстві визначено такі терміни, як "молодь", "молоді громадяни", "неповнолітні", "перше робоче місце", "молода сім'я", "соціальні служби для молоді" [4].

Серед основних принципів соціального становлення та розвитку молоді в законі названо "відповідальність держави за створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді". Саме реалізація цього принципу є однією з важливих передумов, що формують сприятливе середовище для наукової діяльності молоді.

Тривалий час у науковій літературі молодіжним вважали вік від 14-16 до 28-30 років. Тому в Законі "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" молодими названо громадян віком від 14 до 28 років. Однак сьогодні вікові межі молодості розширено, що є наслідком об'єктивних процесів розвитку людства (збільшення тривалості життя загалом, продовження термінів навчання та соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу тощо). Пролонгація часу молодості знайшла своє відображення і в українському законодавстві, де зазначено, що до молоді належать громадяни України віком від 14 до 35 років.

Наступним важливим кроком у розвитку нормативно-правової бази молодіжної політики стало ухвалення 1 грудня 1998 р. Закону України "Про молодіжні та дитячі громадські організації". У ньому визначено особливості організаційних і правових засад створення й функціонування об'єднань молодих громадян та державні гарантії забезпечення їхньої діяльності. У законі зазначено, що молодіжні громадські організації об'єднують громадян віком від 14 до 28 років і мають за мету діяльність, спрямовану на задоволення та захист їхніх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших інтересів. Також визначено статус молодіжних та дитячих громадських організацій, їхні права, участь у підготовці та ухваленні рішень з питань державної політики щодо дітей та молоді, форми державної та фінансової підтримки, відповідальність за порушення законодавства.

Організаційні й правові засади соціальної роботи з дітьми та молоддю визначено в Законі України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" (від 21.06.2001 р.). Він регламентує діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ незалежно від їхнього підпорядкування і форми власності та діяльність окремих громадян, спрямовану на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їхніх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних і духовних потреб. Об'єктами соціальної діяльності є діти, молодь та члени їхніх сімей, професійні та інші колективи, соціальні групи. Сфери роботи – такі: громадська, економічна, освітня, виховна, культурна, оздоровча. Закон окреслив форми та напрями соціальної роботи з дітьми та молоддю, виокремивши соціальне обслуговування, соціальний супровід, соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціальне інспектування.

Однак положення законів, інших законодавчих актів, рішень та розпоряджень уряду щодо вирішення соціальних проблем молоді реалізовано не повною мірою. Не виконують вимоги статті 7 Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" щодо працевлаштування молоді та надання їй першого робочого місця, унаслідок чого щороку збільшується частка безробітної молоді. Тому вагомим для вдосконалення ювенального законодавства нашої держави стало ухвалення 4 листопада 2004 року Верховною Радою України Закону "Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю" (набув чинності 01.01.2006 р.). Цей документ визначає умови надання дотації роботодавцю, його обов'язки, обсяг дотації, порядок та терміни надання, державний нагляд за дотриманням відповідного законодавства тощо. Згідно із законом, першим робочим місцем молодь забезпечує, з наданням дотації роботодавцю, Державна служба зайнятості [2, с. 5].

Формуванню сприятливого нормативно-правового середовища життєдіяльності молоді сприяють також укази та розпорядження Президента України. Зокрема, важливу роль відіграють такі укази: "Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики" (від 29.03.2001 р.), "Про заходи щодо забезпечення працевлаштування молоді" (від 4.08.2000 р.), "Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями" (від 23.03.2001 р.), "Про сприяння розвитку молодіжного житлового будівництва" (від 6.10.1999 р.), "Про заходи щодо подальшого вдосконалення системи патріотичного виховання молоді" (від 15.11.2001 р.) та багато інших.

Значну увагу проблемам молоді приділяє Кабінет Міністрів України. Найважливіші його постанови у цій сфері такі: "Про сприяння розвиткові молодіжного житлового будівництва" (від 4.07.1992 р.), "Про затвердження Типового положення про соціальні служби для молоді" (від 16.08.1994 р.), "Про Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні" ("Молодь України") (від 29.03.1998 р.), "Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці" (від 14.03.2001 р.), "Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки" (від 29.07.2002 р.), "Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю" (від 27.08.2004 р.).

Крім того, чимало актуальних проблем молоді вирішують через реалізацію низки національних, галузевих, регіональних програм, які спрямовані не тільки на молодь, а на населення загалом чи на якусь проблему. Насамперед ідеться про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки, мета якої – створити сприятливі політичні, соціальні, економічні, законодавчі, фінансові та організаційні передумови для життєвого самовизначення й самореалізації молоді, розв'язання її нагальних проблем.

Позитивно те, що серед основних напрямів виконання програми названо "створення умов для доступності якісної освіти, сприяння творчому та інтелектуальному розвитку молоді", що передбачає: створення умов для наукової та науково-технічної діяльності учнівської та студентської молоді; формування системи підтримки молодих учених; організацію та підтримку програм з міжнародного навчання та міжнародного обміну студентів; запровадження системи цільового працевлаштування талановитої студентської молоді в наукових установах; підтримку друкованих видань студентської молоді; створення умов для реалізації творчих ініціатив молоді.

Серед інших програм, які розробляють і реалізують у нашій державі і які певним чином впливають на життєдіяльність молоді, її трудове самовизначення та розвиток ювенальної науки, – Державна програма зайнятості населення, Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності і зміцнення моральних засад суспільства та інші.

До *другої групи* належать нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері навчання, професійної підготовки громадян, а також наукову та науково-технічну діяльність. Фактично, ці закони формують середовище розвитку науки, умови праці в ній і, відповідно, слугують підґрунтям для залучення молоді в науку.

Завдання законодавства України про освіту – регулювати суспільні відносини у сфері навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян. Закон України "Про освіту" (від 23.05.1991 р.) визначає право громадян на освіту, державний контроль за діяльністю навчальних закладів, основні принципи освіти, управління нею, органи управління освітою та їхні повноваження, державні стандарти освіти, умови створення навчальних закладів тощо. У другому розділі цього закону розглянуто поняття системи освіти – йдеться про структуру освіти, освітньо-кваліфікаційні рівні, наукові ступені, вчені звання, наукову діяльність у системі вищої освіти та ін. У цьому документі зафіксовано також права й обов'язки учасників навчально-виховного процесу, кадрове забезпечення сфери освіти, державні стандарти освіти; визначено фінансово-господарську діяльність та матеріально-технічну базу навчальних закладів.

Правові, організаційні та фінансові засади функціонування й розвитку системи загальної середньої освіти визначає Закон України "Про загальну середню освіту" (від 13.05.2005 р.). Закон України "Про вищу освіту" (від 17.01.2002 р.) спрямований на регулювання суспільних відносин у сфері навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях.

Серед нормативних документів, які реалізують державні гарантії на здобуття освіти, захищають права студентів, – постанови Кабінету Міністрів України ("Про затвердження порядку надання молодим громадян пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти у вищих навчальних закладах за різними формами навчання незалежно від форм власності" (від 27.05.2000 р.), "Про заходи щодо підтримки, становлення та розвитку студентської сім'ї" (від 29.05.2001 р.) та укази Президента України, зокрема "Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів" (від 23.01.1996 р.), "Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості" (від 19.03.1999 р.), "Про соціально-економічну підтримку студентської сім'ї" (від 4.08.2000 р.).

Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" (від 13.12.1991 р.) визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку. Тут наведено дефініції таких термінів: наукова, науково-технічна, науково-педагогічна діяльність, фундаментальні і прикладні наукові дослідження, молодий учений, науковий працівник та ін.

У статті 34 цього закону зазначено, що держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності обсягом не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту [3, с. 23], однак у проектах бюджетів, які уряд виносив на розгляд Верховної Ради, щоразу було передбачено не тільки не збільшення частки ВВП, яку виділяють на підтримку науки, а навіть її зменшення. Фактичні витрати з державного бюджету на наукові дослідження й розробки зменшилися з 2,3 відсотка валового внутрішнього продукту 1990 р. до 0,22 відсотка 1999 р. і підвищилися тільки до 0,39 відсотка ВВП 2003 р. Загальні витрати на наукові дослідження знизилися за цей період з 3,11 відсотка до 1,13 відсотка ВВП [5, с. 7].

Серед правових актів, що детермінують принципи, завдання та механізми реалізації державної політики в галузі науково-технічної та інноваційної діяльності, потрібно виокремити Постанову Верховної Ради України "Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні" (від 16.06.2004 р.) та Закони України: "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" (від 11.07.2001 р.), "Про інноваційну діяльність" (від 04.07.2002 р.), "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" (від 16.01.2003 р.).

Однак законодавство у сфері науки ще не стало повноцінною частиною в системі українського права, деякі загальноекономічні і загальносуспільні правові акти розробляють і ухвалюють без урахування специфіки науково-технічної діяльності. Це негативно позначається на розвитку наукової сфери, що, зі свого боку, не приваблює до неї молодих спеціалістів.

До *третьої групи* належать нормативно-правові акти, ухвалені, щоб вирішити актуальні проблеми молодих учених, стимулювати наукову діяльність молоді, зберегти та розвивати творчий потенціал нації загалом. Наприклад, в Указі Президента від 20 березня 1998 року "Про відзначення 80-ліття Національної академії наук України" передбачено низку заходів, що сприятимуть залученню талановитої молоді у заклади НАН України. Зокрема – підвищення розміру стипендій Президента України для молодих учених, цільове будівництво для них службового житла, запрошення і поселення в Києві щороку до 30 молодих учених з інших міст, відтермінування призову на воєнну службу молодих спеціалістів, випускників аспірантури, аспірантів, яких скеровано на роботу або які навчаються в організаціях НАН України.

Від 2001 року Указом Президента України "Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді" (від 24.04.2000 р.) запроваджено гранти Президента України для обдарованої молоді. В Указі "Про гранти Президента України для обдарованої молоді" (від 02.08.2000 р.) встановлено кількість грантів і максимальну суму кожного, а також затверджено Положення про гранти Президента України для обдарованої молоді, яке визначає порядок надання обдарованій молоді щорічних грантів.

2001 року відповідним указом започатковано щорічну премію Президента України для молодих учених (Указ Президента України "Про положення про щорічну премію Президента України для молодих вчених" від 12.06.2000 р.). Цю премію присуджують за видатні досягнення в галузі природничих, технічних та гуманітарних наук, які сприяють подальшому розвитку науки, суспільному прогресу і утверджують високий авторитет української науки у світі.

2003 року Указом Президента України "Про додаткові заходи щодо підтримки молодих учених" (від 24.03.2003 р.) запроваджено щорічні гранти Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених; встановлено щорічні премії Президента України для молодих учених галузевих академій наук, державних наукових установ і вищих навчальних закладів.

На підтримку творчої та обдарованої молоді спрямовано такі укази та розпорядження Президента України: "Про державну підтримку наукової діяльності Академії наук України" (від 22.03.1994 р.), "Про стипендії для найбільш обдарованих студентів" (від 24.01.2001 р.), "Про проведення Всеукраїнського форуму творчої молоді" (від 30.10.2001 р.), "Про програму роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 р." (від 08.02.2001 р.).

Кабінет Міністрів України на виконання указів Президента ухвалив низку відповідних постанов (напр., Постанова "Про стипендії Президента України для молодих учених" від 23.08.1994 р.). Крім того, для підтримки молодих учених наукових установ, організацій і вищих навчальних закладів, встановлено щорічні стипендії Кабінету Міністрів України для молодих учених (Постанова "Про стипендії Кабінету Міністрів України для молодих учених" від 16.08.1994 р.), премії Кабміну

за внесок молоді в розбудову держави ("Про Премію Кабінету Міністрів України за внесок молоді у розбудову держави" від 13.06.2000 р.).

Підсумовуючи, пропонуємо узагальнену схему, що відображає нормативно-правове регулювання наукової діяльності молоді (рис. 1).

Рис. 1. Нормативно-правове регулювання наукової діяльності молоді в Україні

Наведений рисунок та огляд основних нормативно-правових актів засвідчує, що чинні сьгодні закони, укази, постанови та інші документи можуть слугувати надійною основою для стимулювання наукової роботи молоді. Однак деякі з них є декларативними, а чимало норм законів не виконують. Отже, необхідно розробити механізми реалізації прав молоді на освіту, житло, соціальний захист, створення справді сприятливих умов для ефективної наукової діяльності.

Короткий і неповний аналіз нормативно-правової бази науково-технічної сфери засвідчує складність наявних у цій сфері проблем. Однією з найважливіших, на наш погляд, є суперечливість загального законодавства і його незбалансованість зі спеціальним законодавством

про науку. Чимало законодавчих актів потребують оновлення, взаємоузгодження та узгодження з нормами міжнародного права у сфері молодіжної, інноваційної та наукової політики. Розвинуті країни світу мають чималий досвід регулювання науково-технічної діяльності та залучення талановитої молоді до наукової сфери. Тому вивчення зарубіжного досвіду та визначення шляхів його адаптації до українських умов може слугувати предметом подальших наукових досліджень.

Вирішення цих та інших проблем забезпечить формування дієвого правового механізму активізації наукової діяльності молоді, що сприятиме успішному розвитку нашої держави на інноваційній основі.

Література:

1. Декларація "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – С. 166-167.
2. Закон України "Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю" // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 224. – С. 5-6.
3. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність". – К.: Парламентське видавництво, 1999. – 31 с.
4. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" (від 5.02.1993 р. із змінами та доповненнями станом на 20.04.2005 р.)
5. Постанова Верховної Ради України "Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні" // Голос України, 23.07.2004. – № 135. – С. 7.
6. Указ Президента України "Про гранти Президента України для обдарованої молоді" // Урядовий кур'єр, 05.08.2000. – № 142. – С. 2.

**ACTIVATION OF SCIENTIFIC ACTIVITY OF YOUNG PEOPLE:
NORMATIVELY-LEGAL ASPECT**

Ol'ha Ryndzak

The Institute of the Regional Research of the National Academy
of Sciences of Ukraine, Kozel'nyts'ka Str., 4, L'viv, 79026,
Ukraine, irr@mail.lviv.ua

The analysis and systematization of the existing normatively-legal acts which regulate scientific activity on the whole and the youth in particular are carried out. The graphic model of the normatively-legal adjusting of the scientific work of young people is represented. The recommendations for improving of the legislative basis of the scientific development are suggested.

Key words: youth, scientific activity, normatively-legal adjusting, juvenile legislation